

WANDA YA DA MEHMED SADIK (ÇAYKA) PAŞA’NIN TÜRKİYE ANEKDOTLARI

Metin ÜNVER*

Öz

İçerdiği Yakınçağ Osmanlı tarihine dair hadiseler bakımından uzun süreden beri önemli bir kaynak olarak araştırmacıların dikkatini çeken *Souvenirs Anecdottiques sur la Turquie (1820-1870)* yayıncısı Wanda’nın kimliğinin tespit edilememesi nedeniyle sağlıklı bir değerlendirmenin konusu olamamıştır. Eserin Michael Czajkowski’ye ait olduğu ve orijinalinin, kendisi hayatta iken *Türkiye Anekdotları (Turetskiye Anekdoti)* adıyla Rusça yayımlandığı, daha sonra kızı Karolina Suchodolska tarafından *Wanda* müstear ismi ile Fransızca’ya çevrildiği anlaşılmıştır. Bu makalede, Fransızca çevirisini kullanan araştırmacıların eser ve bilhassa yazarı hakkında yaptığı değerlendirmelerden başlayarak, eserin asıl yazarı olan Michael Czajkowski’nin eserde anlattıklarının kaynağı olan İstanbul’a gelişi ve Müslüman olup Osmanlı Devleti’nin hizmetine girmesi sonrasındaki gelişmeler üzerinde durulacaktır. Czajkowski’nin hayatının son döneminde din değiştirip Kiev’e yerleştikten sonra anılarını kaleme alması, bunların tarih kaynağı olarak değeri ve Türkiye Anekdotları ile içerik olarak karşılaştırması yapılarak anekdot türündeki eserin orijinalliği üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Wanda, Michael Czajkowski, Mehmed Sadık (Çayka) Paşa, Anekdot, Polonyalı Mülteciler, Yakınçağ Osmanlı Tarihi kaynakları.

Abstract

WANDA OR MEHMED SADIK (CHAYKA) PASHA’S ANECDOTAL MEMOIRS ABOUT TURKEY

Souvenirs Anecdottiques sur la Turquie (1820-1870), a book about important events in Ottoman history of the 19th century, has not attracted the attention of researchers for a long time. An assessment of the book had not been conducted because the identity of its publisher “Wanda” could not be verified. In DATE It was found out that the original book, entitled *Turetskiye Anekdoti*, was written by Michael Czajkowski in DATE in Russian. During his late life the book was translated into French by his daughter Karolina Suchodolska who used the pseudonym “Wanda.” Starting from the comments and estimations about the book and its author by researchers who utilized its French translation, this article deals with the original author of the book, Michael Czajkowski’s journey to Istanbul. In Istanbul the events and stories developed on which the book was based and included later developments following his conversion to Islam and employment by the Ottoman Empire. In addition this article addresses the period in which he wrote his memoirs after moving to Kiev, his conversion into Orthodoxy in his late life, the value of his memoirs as a source for Ottoman history of 19th century, their comparison with *Turetskiye Anekdoti*, and the originality of his *Turetskiye Anekdoti* as an example of anecdotal writing.

Keywords: Wanda, Michael Czajkowski, Mehmed Sadık (Czajka) Pasha, Anecdote, Polish political Immigrants, Historical Sources of Late Ottoman period.

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü; munver@istanbul.edu.tr.

Çeşitli dönemlerde Osmanlı ülkesine gelerek bir kısmı resmen devlet hizmetine girmiş, bir kısmı ise değişik amaçlarla başta İstanbul olmak üzere farklı bölgelerde yaşamış olan kişilerin öncelikle hatırat olmak üzere kaleme aldıkları eserler, yaşadıkları dönemin anlaşılması açısından önemli birer tarihi kaynak niteliğindedir¹. II. Mahmud döneminde bir süre Osmanlı Devleti'nin hizmetinde bulunmuş Prusyalı Moltke'nin ve Sultan Abdülmecid'in doktorluğunu yapmış olan Spitzer'in hatıraları, bilhassa Yakınçağ Osmanlı tarihi araştırmaları düşünüldüğünde, bu türün ilklerinden sayılabilir². Bunlardan bir diğeri de Wanda tarafından yayınlanmış hatıratır.

Wanda ve *Souvenirs Anecdotiques sur la Turquie (1820-1870)* Adlı Eser

Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz döneminin birtakım siyasi, askeri ve kültürel gelişmelerine ışık tutan ve önde gelen devlet adamları hakkında ilginç detaylar içeren *Souvenirs Anecdotiques sur la Turquie [Türkiye Hakkında Kıssaları Havi Hatırat]* (1820-1870) adlı eser³ içeride ve dışarıda çeşitli araştırmacıların ve mahfillerin dikkatini çekmiştir. 1884'te Paris'te yayınlanan eser, haftalık siyaset ve edebiyat dergisi olan *Les Annales*'da kısa bir tanıtım yazısına da konu olmuştur. Yazıda, Firmin Didot Yayınevi tarafından satışa sunulan kitabın *eğlenceli* olduğu, buna karşılık yazarın anlattığı bütün anıların kesinliğinden emin olunamadığı, ayrıca anlatılanların herhangi bir düzene riayet edilmeden sıralandığı ifade edilmiştir. Diğer taraftan, içerdiği olaylar birbirine eklendiğinde kitabın mantıktan yoksun olmadığı belirtilmektedir. Sultan Abdülaziz ile Ömer Paşa arasında geçen bir olayı da alıntılanan tanıtım yazısında, kitabın yazarı Wanda'nın kim olduğu üzerinde durulmamıştır⁴.

¹ Ali Birinci, "Hâtırat Türünden Kaynakların Tarih Araştırmalarındaki Yeri ve Değeri", *Tarih Yolunda. Yakın Mazinin Siyasî ve Fikrî Ahvâli*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2001, s. 19-27; İbrahim Güler, "Osmanlı Tarihi Kaynakları Olarak Avrupalı Seyyah ve Gözlemciler ile Eserlerinin Önemi", *Geçmişten Günümüze Seyahatler ve Seyahatnameler*, ed. Mehmet Ali Beyhan, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013, s. 141-174. Seyahatnamelerin Osmanlı tarih araştırmaları açısından önemi hakkında spesifik bir örnek olarak bkz. Semavi Eyice, "İngiliz İktisatçı Nassau W. Senior'un Türkiye Seyahatnamesi (1857-1858)", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı 15 (1995-1997), s. 547-561. Bu türün farklı bir versiyonu olarak Osmanlı coğrafyasında kaleme alınmış seyahatnameler hakkında bkz. Bilgin Aydın, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Seyahatnâmeleri Hakkında Bir Değerlendirme", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, sayı 40 (2012), s. 435-451.

² Kemal Beydilli, "Moltke, Helmuth von", *DİA*, XXX, s. 267-268; Feldmareşal Helmut Von Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999³. Ahmed Refik, "Sultan Abdülmecid Han'ın Sarayında (Doktor Spitzer'in Hâtıratı)", *Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmûası*, Cüz: 34, 1 Teşrînievvel 1331, s. 599-622.

³ *Souvenirs Anecdotiques sur la Turquie (1820-1870)*, Par Wanda, Librairie de Firmin-Didot Et Cie, Paris 1884, 295 s.

⁴ *Les Annales Politiques et Littéraires*, No. 30, 20 Ocak 1884, s. 45.

Souvenirs Anecdotiques sur la Turquie, yirminci yüzyılın başlarında yani yayımlanmasından otuz beş sene sonra tarih kaynağı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Tespit edilebildiği kadarıyla ilk olarak, 1919 yılında İstanbul'da yayınlanan *Les Turcs d'apres les auteurs celebres - Divers temoignages et opinions*- adlı kitapta⁵ Wanda'nın eserinden çeşitli iktibaslar bulunmakta ancak kitabın başlığında ünlü yazarlar ifadesi bir kenara bırakılırsa özelde Wanda'nın kimliği hakkında bir açıklama yapılmamaktadır⁶. Osmanlı Devleti'nin son dönemine ve dönemin devlet adamlarına dair önemli eserler kaleme alan Ali Fuad Türkgeldi bir makalesinde, küçük bir alıntı yaptığı *Hatırât*'ın Osmanlı Devleti hizmetinde bulunmuş bir Lehli generale ait olduğunu, vefatından sonra oğlu *Vanda* tarafından 1884'te Paris'te neşredildiğini yazmıştır⁷. Wanda'nın Türkiye anıları, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde önemli görevlerde bulunmuş devlet adamlarından olup Cumhuriyet'in ilanı sonrası başladığı gazetecilik hayatı sırasında, bir kısmına bizzat tanık olduğu tarihi olaylar hakkında dikkat çekici tefrikalar yayınlamış olan Süleyman Kâni İrtem tarafından kapsamlı bir şekilde kullanılmıştır. İlk defa 1933 yılında Akşam gazetesinde *Saray ve Bâb-ı Âli'nin İçyüzü* adıyla yayınlanan tefrikanın temel kaynaklarından biri, Süleyman Kâni Bey'in kullanımıyla “Wanda'nın Hatıratı”dır⁸. Süleyman Kâni Bey burada Wanda'yı bir *general* olarak göstermiştir⁹.

⁵ Prof. Ah. Djevad imzasıyla yayınlanan *Les Turcs d'apres les auteurs celebres* daha sonra farklı yayınevleri tarafından Türkçeye çevrilerek, *Yabancılar Göre Eski Türkler* adıyla basılmıştır (Bedir Yayınları, İstanbul 1969). Yazılma amacı önsözde; Türk milleti hakkında Batı ülkeleri ve Amerika'da mevcut olumsuz fikirlerin asılsız olduğunu, “muhtelif devirlerde Türkiye'ye gelmiş veya ikamet etmiş yazarların neşrettikleri kitaplardan alınan parçalardan” derlenen bilgilerle ortaya koymak olarak belirtilmiştir. Ahmed Djevad'ın kitabı hakkında *Revue du Monde Musulman*'da (XXXIX, Paris 1920, s. 184-185) yayınlanan tanıtım yazısında; kitapta yer verilen başvuru kaynaklarından bazılarının yazarları olarak Wanda, Von Moltke, Reclus ve Hans Barth zikrolunurken onların eserlerinde Türklere övgüyle bahsettikleri ifade edilmiştir.

⁶ *Yabancılar Göre Eski Türkler*, Bedir Yayınları, İstanbul 1969, s. 37-43.

⁷ Türkgeldi, *Türkiye Hakkında Kıssaları Havi Hatırât* unvanıyla neşredildiğinden bahsettiği eserden; Osmanlı Devleti için oldukça ağır maddeleri içeren 1829 Edirne Antlaşması'nın tazminat ile ilgili taleplerinin yumuşatılması göreviyle fevkalade elçilik olarak Petersburg'a gönderilen Halil Rifat Paşa'ya Çar I. Nikola tarafından Sultan II. Mahmud'a iletilmek üzere söylendiği ifade olunan bir bahsi aktarmıştır. Burada Çar Nikola, Ortodoks mezhebini kabul etmesi durumunda II. Mahmud'u *muhafaza ve müdafaa* edeceğini bildiriyordu (Ali Fuad Türkgeldi, *Maruf Simalar*, haz. Selçuk Akşin Somel, Mehmet Kalpaklı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 97).

⁸ Süleyman Kâni İrtem, *Abdülmecid Devrinde Saray ve Bâb-ı Âli*, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2007.

⁹ *Aynı eser*, s. 80.

Wanda tarafından yayınlanan hatıralar birtakım akademik çalışmalara da kaynaklık etmiştir. Eseri kullanan araştırmacıların, kaynak tenkidi yaparken, ilginç anekdotlar içeren hatıraların yazarı konusunda bir kararsızlık içinde buldukları anlaşılıyor. Bu çalışmaların bazılarında yazarın kimliği sorgulanmış, bazılarında ise araştırmacılar kimlikten ziyade eserde sunulan bilgiye yoğunlaşmıştır. Bu ise çoğu defa eserde verilen bilgilerin kıymetlendirilmesi bakımından bir eksiklik meydana getirmiştir.

Mesela R. Davison, Wanda'yı Osmanlı ordusunda otuz yıl geçirmiş bir Slav subay olarak göstermiştir¹⁰. Ayrıca Wanda'nın hatıraları Ş. Mardin'in Yeni Osmanlıların fikri temelleri hakkındaki eserinin bibliyografyasında yer almıştır¹¹. Yakın zamanda çıkan kitabında Yalçınkaya, Ahmed Fethi Paşa'nın sefaret ile Paris'te görevli olduğu sırada bir Fransız doktor ile yaptığı ve Wanda'nın eserinde yer verilmiş bir konuşmaya atıf yapmıştır¹². Son iki eserde Wanda'nın kimliği hakkında herhangi bir sorgulama yer almaz. N. Berkes ise meşhur çalışmasında Wanda'nın kim olduğuna dair bazı değerlendirmelerde bulunur. 1859 yılında meydana gelen *Kuleli Olayı*nın arkasındaki gizli örgütün üyelerinin kimliğini sorgularken Wanda'nın olay hakkında yazdıklarına atıfta bulunan Berkes, onun Vambery ve Engelhardt ile birlikte İstanbul'da yaşayan yabancılardan olduğunu belirtir. Berkes Wanda'nın "Polonya asıllı Fransız subayı" olduğunu yazmaktadır¹³. Söz konusu gizli örgütün liderlerinden Arnavut Cafer Paşa'nın eğitimi ve donanımlarının yetersizliği hakkındaki tartışmaya katılan Berkes, Cafer Paşa'yı şahsen tanıdığına dikkat çektiği Wanda'nın paşa hakkında anlattığı ve genel kanaatin aksi yönündeki bilgiyi değerlendirmeye çalışmıştır¹⁴. Ayrıca, Kuleli'de yargılananların idamına

¹⁰ Roderic H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876*, Princeton University Press, Princeton New Jersey 1963, s. 462.

¹¹ Şerif Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*, Princeton 1962, s. 428.

¹² M. Alper Yalçınkaya, *Learned Patriots. Debating Science, State, and Society in the Nineteenth-Century Ottoman Empire*, The University of Chicago Press, Chicago-London 2015, s. 54.

¹³ "(...) Engelhardt gibi hareketin ordu içinde doğduğunu ileri süren Polonya asıllı Fransız subayı Wanda, bunu Kırım Savaşı dolayısıyla subayların Fransız ve İngiliz subaylarıyla tanışmalarına bağlar: <<Kırım savaşıdan sonra, Türk ordusunun subayları arasında liberal eğilimler gözükmeye başladı. Yeni fikirler, daha aşağı memurlar ve ulemâ arasında da yayıldı>>", Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, yay. haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003⁵, s. 273.

¹⁴ Uluğ İğdemir olay hakkında kaleme aldığı eserde Cafer Paşa'nın Kuleli'ye götürülmekteyken kendisini denize atarak boğulmasından hareketle onun cahil bir kişi olması gerektiği sonucunu çıkarırken Paşa'yı tanıyan Wanda, "bunun tersine onun İtalya ve Avusturya'da bulunmuş, İstanbul'da Avrupalılarla düşüp kalkan, bir İngiliz generalinin kızıyla aşk ilişkisi olan menden yaşayışlı, kültürlü bir adam olduğunu ileri sürer", Berkes, a.g.e., s. 274.

yönelik irade almaya çalışan Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Paşa ile Sultan Abdülmecid arasında geçen ilginç bir konuşmayı Wanda'dan nakletmiştir¹⁵.

Yukarıda işaret edilen bilgilerin sağlıklı olarak değerlendirilebilmesi noktasında Wanda'nın gerçek kimliğinin tespiti önem arz etmektedir. Eserin, Meffray Kontu'na yazılmış ithaf bölümünde bu tespite yardımcı olabilecek küçük bir işaret bulunmaktadır. Bu kısa ithafta yazar eserdeki anıların, hayatının büyük kısmında zekâsı ve tecrübesini yeni vatanına sunan babasının ağzından çıktığını belirtir¹⁶. Bu esasında Ali Fuad Türkgeldi'nin yukarıda bahsedilen tahmininin de kaynağı olmalıdır. Bu ifade eserde anlatılanların esasında başka bir kişiye ait olduğuna delalet ediyor. Bu bilginin tespiti ve ilgili dönemi konu alan çeşitli bibliyografik eserlerin tetkikinden sonra Wanda'nın müstear isim olarak Karolina Suchodolska tarafından kullanıldığı anlaşılmıştır¹⁷.

Wanda veya Karolina Suchodolska

Karolina Suchodolska (1835-1898) işgal altındaki vatanlarının bağımsızlığı için Rusya'ya karşı mücadele eden Polonyalı milliyetçiler arasında sivrilmiş asker, siyasetçi ve romancı Michal Czajka Czajkowski'nin kızıdır. Toplam üç evlilik yapan Michal Czajkowski'nin Polonya asilzadelerinden Karol Rozycki'nin kızı ile yaptığı ilk evlilikten dört çocuğu vardır. Doğuda bir diplomatik temsilciliği (Şark Ajansı) kurmak üzere diasporadaki Polonyalı mültecilerin lideri Prens Adam Czartoryski tarafından Paris'ten İstanbul'a gönderilen Czajkowski ailesini geride bırakmıştır. Ancak ilk eşinden olan kızları Karolina ve diğer kızı Michalina ilerleyen yıllarda babalarının yanına İstanbul'a gelecektir¹⁸. Karolina 1858 yılında İstanbul'da, Czajkowski'nin kurduğu Kazak Alaylarında subay olarak görev yapmış ve Müslüman olup Mehmed Tevfik adını alan Piotr Suchodolski ile evlenmiştir¹⁹. 1859 yılında Maria adını verdikleri bir kız çocuğu dünyaya gelen çift, 1863'te meydana gelen son Polonya ayaklanmasına birlikte katılmışlar, akabinde İstanbul'a dönmüşlerdir²⁰.

¹⁵ Berkes, *a.g.e.*, s. 301, dipnot 3.

¹⁶ *Souvenirs Anecdotiques sur la Turquie (1820-1870)*, par Wanda, takdim.

¹⁷ Karol Estreicher, *Bibliografia Polska*, XIX. Stulecia. Lata 1881-1900, IV, Krakow 1916, s. 315.

¹⁸ Saadet Büyük, *Michal Czajkowski (Sadik Pasha) And His Cossack Cavalry Regiment*, İhsan Doğramacı Bilkent University Graduate School of Economics and Social Sciences, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2013, s. 69-70.

¹⁹ Jerzy S. Latka, "Suchodolska Karolina", *Slownik Polakow. W Imperium Osmanskim I Republice Turcji*, Krakow 2005, s. 314-315.

²⁰ Michał Domański, "Piotr Tytus Suchodolski", *Polski Słownik Biograficzny*, XLV, Krakow 2008, s. 295.

Michal Czajkowski'nin İstanbul'a Gelmesi

Osmanlı tarihinde Kont Çayka daha sonra ise Çayka Paşa olarak tanınacak olan Michal Czajkowski'nin İstanbul'a gelmesi esasında Polonya Krallığı'nın bölünmesi ile başlayan tarihi süreçle yakından alakalıdır. 1772, 1793 ve 1795'te gerçekleştirilen üç bölünme sonrasında topraklarının tamamı Avusturya, Prusya ve Rusya tarafından işgal edilen Polonya Krallığı ortadan kaldırılmıştır²¹.

Polonya'nın Avrupa haritasından silinmesiyle sonuçlanan söz konusu gelişmelerin temel sebebi olarak düşünülen siyasi istikrarsızlıklara son vermek üzere girişilen reformlar sürecinde 1791 tarihli yeni Anayasa ile Polonya'yı daha güçlü bir idari yapıya kavuşturmak hedeflenmişti. Bu idari reformlarda esasında bir süre önce gerçekleşen Fransız ihtilalinin getirdiği yeni fikirlerin etkileri fazlasıyla hissedilmekteydi. Rusya'nın girişimiyle komşuları, Polonya'daki söz konusu ıslahat çalışmalarına sessiz kalmayarak, yirmi yıllık zaman zarfında Polonya'yı ortadan kaldırmışlardır. Bununla birlikte Polonyalılar söz konusu dış müdahaleler ve işgaller karşısında tepkilerini ilki 1794'te meydana gelen büyük ulusal ayaklanmalarla ortaya koyacaklardır. Bu milliyetçi tepkiler Polonya'nın tamamen ortadan kalkmasından sonra da devam etmiştir. Polonya'nın bağımsızlığı için yürütülen mücadelenin ağırlık merkezi birçok Polonyalının mülteci olarak yerleştiği Avrupa'nın değişik şehirleri, bilhassa Paris olmuştur.

Kasım 1830'da başlayan ve bir yıla yakın devam eden ikinci bir ayaklanma Rusya tarafından bastırılır, on binlerce Polonyalı Sibiry'a sürülür. Michal Czajkowski (1804-1886) genç bir subay olarak katıldığı bu ayaklanmanın bastırılmasından sonra, diğer birçok Polonyalı özgürlük mücadelecisi gibi Paris'e gitmiştir. Kızı ve eşi ile birlikte Paris'e yerleşen Czajkowski buradaki ilk yıllarında yoğun olarak edebiyat çalışmaları ile meşgul olur. Polonya bağımsızlığının büyük savunucusu Adam Czartoryski 1836'dan itibaren bu konuda Osmanlı Devleti ile irtibat kurmak ve faaliyetler yürütmek için harekete geçmiş ve bu iş için Czajkowski'yi görevlendirmeyi düşünmüştür²². Bu şekilde Paris'te Prens Czartoryski'nin liderliğinde *Hotel Lambert* adıyla bilinen ve Polonya'nın bağımsızlık mücadelesinin yürütüldüğü siyasî örgütlenmeye dahil oldu. Czajkowski Polonya bağımsızlık hareketine destek sağlamak için ilk önce Roma'ya gönderilmiş ancak oradaki

²¹ Kemal Beydilli, "Polonya", *DİA*, XXXIV, s. 315. Polonya topraklarının söz konusu üç devlet tarafından paylaşımına son şekil 1815 Viyana Kongresi'nde verilmiştir (Norman Davies, *Heart of Europe. The Past in Poland's Present*, Oxford University Press, 2001, s. 142-143).

²² Adam Lewak, "Czajkowski Michal (Sadyk-Pasza)", *Polski Słownik Biograficzny*, IV, Krakow 1938, s. 155-156.

çalışmaları sonuçsuz kalmıştır. Daha sonra bağımsızlık hareketinin doğuda bir diplomatik temsilcisi (Şark Ajansı) kurmakla görevlendirilen Czajkowski, ailesini Paris'te bırakarak Ekim 1841'de İstanbul'a gelmiştir.

Osmanlı Devleti 1831 ayaklanması sonrasında kurulup sürgündeki Polonya hükümeti olarak adlandırılan Polonya Milli Komitesi'ni en başından itibaren tanımış ve İstanbul'da temsilcilik açmasına müsaade etmiştir²³. Bu iş için görevlendirilen Czajkowski İstanbul'daki ilk yıllarında kimliğini gizleyerek, kendisini Slavlar üzerine çalışmalar yapan bir Fransız soylusu olarak tanıtmak zorunda kalmış ve Kont Michel Czajka ismini kullanmıştır²⁴. Czajkowski bu süreçte Fransız elçilik yetkilileri ve dönemin Osmanlı paşaları ile yakın ilişkiler kurmuştur. Rus ve Avusturyalı diplomatların aksi yöndeki baskısı karşısında Fransız elçisi ve bu dönemde Serasker olan Hasan Rıza Paşa'nın himayesi sayesinde İstanbul'da kalabilmiştir²⁵. Czajkowski'nin İstanbul'da başta Polenezköy'ün kurulması olmak üzere yürüttüğü faaliyetler, Avusturya ve Rusya'ya karşı gerçekleştirilen başarısız 1848 ihtilalleri sonrasında Osmanlı Devleti'ne sığınan Macar ve Polonyalı mültecilerin iskân edilmeleri sırasındaki çabaları etraflıca ele alınarak pek çok çalışmaya konu olmuştur²⁶. 1850 yılına kadar İstanbul'da Hotel Lambert'in Şark Ajansı'nın temsilciliğini yürüten Czajkowski, Rusya'nın artan baskıları ve Fransa'nın himayesini kaldırması üzerine oluşan sıkıntılar karşısında²⁷ söz konusu görevini bırakıp 1851 yılı itibarıyla Osmanlı Devleti'nin hizmetine girmiştir²⁸.

²³ İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Reformlar ve Polonyalı Mülteci Subaylar", *Askeri Tarih Bülteni*, sayı 27, Ankara 1989, s. 17.

²⁴ Kemal Beydilli, "Sâdik Mehmed Paşa", *DİA*, XXXV, s. 396.

²⁵ Lewak, a.g.m., s. 156. 1848 ihtilali sonrası Rusya Czajkowski'nin İstanbul'dan uzaklaştırılmasını talep etmiş; Osmanlı Devleti, ihtilal hareketine katılan diğer sığınmacılara karşı bu konuda izlediği genel tutum çerçevesinde, Fransa pasaportuna sahip Czajkowski'ye kendiliğinden Osmanlı topraklarından ayrılmasını teklif etmiş; ancak bu teklifi kabul görmemiştir. Bunun üzerine, Osmanlı topraklarından ayrılması konusunda Czajkowski'ye "tenbihât icrâsı" için Fransa sefaretine yazı gönderilmiştir (Mart 1850). Ahmed Refik, *Türkiye'de Mülteciler Meselesi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1926, s. 177.

²⁶ Jadwiga Chudzikowska, *Dziwne Zycie Sadyka Paszy O Michale Czaikowskim*, Panstwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1982; Taha Toros, *Geçmişte Türkiye-Polonya İlişkileri/Turco Polish Relations in the Past*, İstanbul 1983, s. 24-26; Jerzy S. Latka, *Polonezköy Adampol. Cennetten Bir Köşe*, çev. Nalân ve Antony Sarkady, İstanbul 1992; Kazimierz Dopierala, "Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Polonyalılar", *Uzak Komşu Yakın Anılar: Türkiye-Polonya İlişkilerinin 600 Yılı*, 7 Mart-15 Haziran 2014 Sergi Kataloğu, İstanbul t.y., Bayram Nazır, *Macar ve Polonyalı Mülteciler: Osmanlı'ya Sığınanlar*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007³, s. 29-32; s. 137-156; Beydilli, "Sâdik Mehmed Paşa", s. 396-397.

²⁷ Gülнар Kara, *Polonezköy'ün Kurucularından Çaykovski Mehmed Sadık Paşa'nın Osmanlı Anıları*, Kömen Yayınları, Konya 2016, s. 175-176.

²⁸ Beydilli, "Sâdik Mehmed Paşa", s. 397.

Bu süreçte Müslüman olup Mehmed Sadık ismini aldıktan sonra Hotel Lambert ve lideri Adam Czartoryski ile ilişkileri zayıflamış ve bir süre sonra kopmuştur²⁹. Bununla birlikte Sadık Mehmed Paşa İstanbul'daki Polonyalı mülteciler arasında etkinliğini bir süre daha devam ettirecektir³⁰.

Sadık Mehmed Paşa kendisi gibi Polonya'nın bağımsızlık mücadelesi sırasında vatanlarını terk etmek zorunda kalmış birçok diğer Polonyalı asker, mühendis ve doktor gibi Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu Avrupa merkezli yoğun bir yeniden yapılanma sürecine ciddi katkılarda bulunmuştur³¹. Sadık Mehmed Paşa Osmanlı ordusunda önemli hizmetlerde bulunmuş, Kırım Harbi sırasında kurulan Kazak Süvari Alayı'nın başında Rusya'ya karşı savaşmıştır³². Kırım Harbi'nde Rumeli Beylerbeyi rütbesine yükseltilen Sadık Mehmed Paşa savaş sonrasında askerliğe devam ederek 1857'de dragon alaylarını kurmakla görevlendirilmiş; yirmi yıla yakın bir süre Osmanlı Devleti'ne hizmet etmiştir.

Çayka Paşa'nın hayatında İstanbul'da tanışıp evlendiği iyi eğitilmiş ve entelektüel birikimi olan Ludwika Sniadecka'nın önemli bir yerinin olduğu bilinmektedir. Eşinin fikirleri ve kararları üzerinde önemli etkisi olan, Çayka Paşa'nın Müslüman olması nedeniyle ilişkilerin bozulması üzerine Paris'teki merkez ile irtibatı yürüten Ludwika Hanım³³, ihtiyatla yaklaşılması gereken bir bilgiye göre Kazak Alayının içinde Kırım Savaşı'na dahi katılmıştır³⁴. Ludwika Hanım'ın 1866'da ölümü Çayka Paşa'yı çok sarsacaktır³⁵. Kendisine verilen, Bulgaristan'daki ayaklanma ihtimali karşısında meselenin uzlaşma yoluyla çözülmesi görevindeki (1870) başarısı üzerine Rusya tarafından affedilen Çayka Paşa bir süre sonra Osmanlı ordusundaki görevinden ayrılarak yaşamına Kiev yakınlarında devam etmiştir (1873)³⁶. Hayatının üçüncü dönemi olarak adlandırılabilir bu son kısımda, Yunan asıllı İrena ile evlenmiş, din değiştirerek Ortodoksluğa geçmiş ve daha önce savunduğu fikirlerin tam aksine Rus Çarını Slavların büyük hamisi ve

²⁹ Lewak, a.g.m., s. 157.

³⁰ Jerzy S. Latka, *Lehistan'dan Gelen Şehit Mustafa Celaleddin Paşa/Konstanty Borzecki*, Boyut Yayıncılık, İstanbul 1987, s. 19, 26.

³¹ Latka, *Konstanty Borzecki*, s. 13; Musa Gümüş, *1848 İhtilalleri Sonrasında Osmanlı Devleti'ne Sığınan Leh ve Macar Mültecilerinin Osmanlı Modernleşmesine Etkileri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

³² Musa Gümüş, "Mehmed Sadık Paşa (Michal Czajkowski) ve Osmanlı Devleti'nde Kazak Süvari Alayı", *Turkish Studies*, V/3 (2010), s. 1368-1370; Büyük, a.g.t., s. 24-68.

³³ Lewak, a.g.m., s. 157; Büyük, a.g.t., s. 71-73.

³⁴ Toros, a.g.e., s. 26.

³⁵ Büyük, a.g.t., s. 77.

³⁶ Beydilli, "Sadık Mehmed Paşa", s. 397.

savunucusu ilan edip Rusya ile uzlaşmayı tavsiye eden bir söylem geliştirmiştir. Nitekim Ocak 1886'da intiharı hayatının bu dönemindeki, eşi ile yaşadığı sadakat sorununun da etkili olduğu bunalımlı ruh halinin bir neticesi olarak değerlendirilebilir³⁷.

Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'da Şark Ajansı'nın başında ve ardından subay olarak Osmanlı ordusunda bulunduğu otuz yılı aşkın süre içinde dönemin önde gelen devlet adamları ile yakın ilişki içinde bulunmuş olması; onların devlet adamı kimliklerine ve şahsiyetlerine ait incelikleri gözlemlene noktasında Michal Czajkowski'ye önemli fırsatlar sunmuştur. Bu dönemde geliştirdiği ilişkiler ve siyasi-askeri münasebetleri daha sonra kaleme aldığı hatıralarında bolca yer bulacaktır.

Michal Czajkowski'nin Hatıraları

İyi bir yazar olduğu kabul edilen Czajkowski konusunu bilhassa tarihten alan birçok roman kaleme almıştır³⁸. Bir romantik olan Czajkowski eserlerinde özel bir yer tutan Ukrayna Kazakları üzerinden bağımsız Polonya'yı idealize etmiştir³⁹. Bazı romanlarında kendi hayatından kesitler ve hatıralar da yer almaktadır. Bununla birlikte hatıralarının asıl kısmını Kiev'de inzivaya çekildikten sonra yazmıştır.

Jadwiga Chudzikowska, hakkında kaleme aldığı hacimli biyografide, özel bir insan olarak nitelediği Michal Czajkowski'nin ilginç hayat hikâyesinin her zaman merak uyandırdığına ve hayatının çocukluk döneminden itibaren inceleme konusu olduğuna; bu arada bilhassa değişken karakteri ve siyasi tercihleri yüzünden acımasız eleştirilerin hedefinde yer aldığına vurgu yapmıştır⁴⁰. Böyle bir çalışma için oldukça zengin bir malzeme sunması beklenen Czajkowski'nin anılarının moral olarak çöktüğü ve desteğe ihtiyaç duyduğu bir dönemde yazıldığına dair tespitini dikkate almak gerekir. Bu ruh haline sahip ve duygusal bir romantiğin kaleminden çıkmış olan anılarda kimi zaman hakikat ile gerçek ara-

³⁷ Bir görüşe göre, Czajkowski'nin Rusya'daki hayatı yaşadığı maddi sıkıntılar ve yaşlandığı için eski gücünü kaybetmiş olması nedeniyle ciddi bir sorun yumağı haline gelmiş olup bu durum intiharın arka planını oluşturmaktadır. Büyük, *a.g.t.*, s. 78-80.

³⁸ Toros, *a.g.e.*, s. 26; Beydilli, "Sâdik Mehmed Paşa", s. 397.

³⁹ Büyük, *a.g.t.*, s. 85.

⁴⁰ Jadwiga Chudzikowska, *Dziwne Zycie Sadyka Paszy O Michale Czaikowskim*, Panstwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1982, s. 5. Lehçe kaynakların çevirisi konusunda değerli yardımları için İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Leh Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyeleri Doç. Dr. Hacer Topaktaş ve Yrd. Doç. Dr. Seyyal Körpe'ye teşekkür ederim.

sındaki sınırlar ortadan kalkmıştır⁴¹. İlerlemiş yaşı nedeniyle zayıflayan hafızası birçok defa hayal dünyasına dalmasına yol açtığından yazdıkları arasında güvenilir ve tutarlı unsurların belirlenmesi için titiz davranmak gerektiği, bununla birlikte özenli ve dikkatli bir eleme ile oldukça tutarlı bilgilerin elde edilebilmesinin mümkün olacağı yönündeki uyarı önemlidir⁴².

Lehçe orijinalleri ortadan kaybolan Czajkowski'nin anılarının Rusça tercümesi ilk olarak Kiev'de yayınlanan *Kievskaya Starina* (1891-1892), ardından "Czajkowski'den Kayıtlar" başlığı altında Petersburg'da çıkan *Russkaya Starina* (1895-1904) adlı tarih dergilerinde yayımlanmıştır⁴³. Söz konusu anıların ilk on dört bölümü Rusça'dan Lehçe'ye çevrilerek, 1898'de Lviv'de basılmıştır. *Pamiętniki Sadyka Paszy Michala Czajkowskiego* (Sadık Paşa'nın Anıları) adlı bu çevirideki "yayıncı notu"nda kitabın, *Kievskaya Starina* ve *Russkaya Starina* dergilerinde 1892-1896 yılları arasında yayınlanan hatıralar esas alınarak hazırlandığı ifade edilmektedir⁴⁴. Hatıraların söz konusu Rusça çevirisinden daha geniş bir versiyonunun Jagiellonian Üniversitesi'nin aynı adlı kütüphanesinde bulunduğu, ayrıca yine bu hatıraların çevirisi olarak Polonya Bilimler Akademisi (PAN) kütüphanesinde yazma halindeki, *1854 Savaşına Dair Anılarım* (Moje Wspomnienia O Wojnie 1854, Varşova 1962) adlı eserin daha sonra basıldığı bilinmektedir⁴⁵. Kızı Karolina Suchodolska, babasının Bulgaristan'daki faaliyetlerine dair anılarını "Czajka Czajkowski'nin Yayınlanmamış Anılarında Bulgarlar" başlığı ile (Bulgarite v neizdadenite memoari na Chaïka Chaïkovski, *Sbornik za Narodni Umotvorenii i Naropodis*, X, Sofya 1894) Bulgaristan'da⁴⁶ yayınlamıştır⁴⁷. Anlaşıldığı üzere Czajkowski'nin anılarının büyük bir bölümü ölümünden sonra Rusya'dan tercüme edilerek yayınlanabilmiştir. Son olarak, *Russkaya Starina* dergisinden yayınlanan anılarından bir bölümü yakın bir zamanda Türkçeye çevrilmiştir⁴⁸. İncelendiğinde bu çevirinin Czajkowski'nin İstanbul'a geldiği Ekim

⁴¹ Chudzikowska, *a.g.e.*, s. 7.

⁴² Chudzikowska, *a.g.e.*, s. 541.

⁴³ Chudzikowska, *a.g.e.*, s. 543.

⁴⁴ *Pamiętniki Sadyka Paszy Michala Czajkowskiego*, çev. A. P., Gubrynovicza & Schmidta Yayınevi, Lwow 1898.

⁴⁵ Chudzikowska, *a.g.e.*, s. 543.

⁴⁶ Chudzikowska, *a.g.e.*, s. 543; Latka, *a.g.m.*, s. 315.

⁴⁷ Czajkowski'nin daha ziyade Kırım Savaşı'nda Balkanlardaki askeri faaliyetleri ve bu sırada Bulgarlar ile olan ilişkileri üzerine yoğunlaştığı anlaşılan anıların yayınlanmasının Bulgaristan'daki etkisi hakkında bkz. Elena Hadjynicolova, "михал чайка-чайковський (генерал мехмед садик-паша) та болгары у тулчинському санджаці добруджі (40-70-ті рр. хіх ст.)", *Chornomors'ka Mynuvshyna*, Odessa: Phoenix s. V, 60-76.

⁴⁸ Kara, *a.g.e.*, s. 8.

1841'den başladığı ve Müslüman olup Osmanlı Devleti'nin hizmetine girdiği 1851'e kadar olan dönemi kapsadığı görülmektedir.

Çalışmanın girişinde gösterildiği üzere, Karolina Suchodolska tarafından *Souvenirs Anecdotiques sur la Turquie (1820-1870)* adıyla yayınlandığı ve Osmanlı tarihçilerinin farklı değerlendirmelerine konu olan, bununla birlikte Polonya literatüründe Karolina'nın "Wanda müstear isimiyle yazıp Paris'te yayınladığı anıları" olarak geçen⁴⁹ eserin esasında bizzat Michal Czajkowski tarafından, henüz hayatta iken Rusya'da basılan *Türkiye Anekdotları. Mihail Çaykovski'nin (Sadık Paşa) Otuz Yıllık Anılarından (Turetskiye Anekdotı (İz Tridtsatiletnih Vospominiy Mihaila Çaykovskago (Sadık'-Paşi))* adlı anılarının Fransızca çevirisi olduğu anlaşılıyor⁵⁰. İki eser karşılaştırıldığında Karolina'nın Fransızca çeviri sırasında birtakım tasarruflarda bulunduğu görülmektedir. Buna geçmeden önce meselenin sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesi açısından anekdotların tarih araştırmaları açısından önemi üzerinde durmak gerekir.

Tarih Araştırmalarının Kaynağı Olarak Anekdotlar

Michal Czajkoswki veya Sadık Mehmed Paşa eserine *Türkiye Anekdotları* ismini vermiştir. Aşağıdaki alıntı bunun bilinçli bir tercih olduğunu gösteriyor⁵¹.

“Çocukluğumdan gençlik çağıma kadar süren eğitimim zamanında benim zihnim üzerinde en güçlü etkiyi; farklı ve çeşitli insanlar hakkındaki anekdotlar ile gramer çalışmalarında, çocukların eğlenmeleri için hazırlanan kitaplarda ve hatta takvimlerdeki basılı görseller bırakıyordu. Anekdotlara duyulan bu aşk ve saygı, ihtiyarlığıma kadar bende kendine yer buldu. Şimdi, hayatın son anlarını Kazakların yurdunda, insanlardan ve dünyadan uzakta, günahlardan arınmak için dua ederek, ne yazık ki bende hiç az olmayan günlük yorgunluk ve dertten mümkün olduğunca uzakta durarak, geçmişin hafızamdaki izlerini seçiyorum ve gözlerimin önünde gerçekleşen olayları not ediyorum. Veya o dönemin görgü tahnıklarından ve şu an yaşayan insanlardan şahitlikler aktarıyorum.”

Bilindiği üzere tarih bilimi bir dönemin veya müstakil bir olayın anlaşılmasında çok çeşitli kaynaklardan faydalanır. Biyografik çalışmalar ve bir devrin

⁴⁹ Michał Domański, “Piotr Tytus Suchodolski”, s. 295; Latka, a.g.m., s. 315.

⁵⁰ Eserin Rusça orijinalinin temini ve Fransızca versiyonu ile karşılaştırılması konusundaki katkıları için İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden değerli meslektaşım Yrd. Doç. Dr. Korhan Korbek'e teşekkür ederim.

⁵¹ *Turetskiye Anekdotı (İz Tridtsatiletnih Vospominiy Mihaila Çaykovskago (Sadık'-Paşi)*, Moskova 1883, s. 3-4.

önemli simaları hakkındaki anlatılara yer verilen eserler bu kaynaklar arasında önemli bir yer tutmaktadır. İslam geleneğinde *tabakat* ve *terâcim* kitapları ile Fars edebiyatında *tezkiyeler* bu alanda müstakil iki tür olarak gelişmiş; Osmanlılar tarafından tevarüs olunarak, *tercüme-i ahvâl* türünden eserlerin yazımıyla sürdürülmüştür. Diğer taraftan Osmanlı kronikleri ve umumi tarihlerde sınırlı da olsa biyografik bilgilere yer verilmiştir⁵². Aynı şekilde hatıralar ve seyahatnameler tarih araştırmalarının önde gelen kaynakları arasında yer almaktadır. Bir çeşit hatırat olarak kabul edilen ve genellikle manzum olarak yazılan *sergüzeştname*lerin müellifleri bizzat yaşadıkları veya şahit oldukları olayları kaydetmişlerdir. Sayılan türlerin tamamında çeşitli vesilelerle anekdotlar yer bulmuştur.

Toğan, tarih biliminin kaynaklarını sıralarken şifahi haberler grubu içinde *hikâye ve letâifi* saymış ve ikincisini anekdotun karşılığı olarak göstermiştir⁵³. Bunların “muhtelif şahısların ve devirlerin karakteristik cihetlerini tebaruz ettirmek maksadıyla” söylenmiş olduğundan bahsederek, en çok bilinenlerden Nasreddin Hoca latifelerinin tarih araştırmaları bakımından kaynak değeri olmadığına fakat *anekdot* teriminin Avrupa’da sadece latifelere karşılık değil kısa tarihi hikâyeler için de kullanıldığına dikkat çekmiştir. İslam telif geleneğinde bu tür tarihi hikâyelerin bir araya getirilmesiyle oluşmuş mecmualara *muhazarât* denilmektedir ve bazılarında gerçekten yaşanmış tarihi hadiseler aktarılmaktadır⁵⁴. Toğan’ın bu tanımda anekdotun bir karşılığı olarak kullandığı Arapça asıllı lâtife (çoğulu *letâif*) kelimesi sözlükte güldürecek tuhaf ve güzel söz ve hikâye, şaka, mizah olarak yani gülmek için söylenen söz şeklinde tanımlanmıştır⁵⁵. Bununla birlikte bilhassa kelimenin çoğulu *letâifin* bir edebi tür olarak farklı bir anlamda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu noktada tarih ve edebiyat araştırmacıları tarafından çok iyi bilinen Hızır İlyas Ağa’nın *Letâif-i Vekâyi’-i Enderûniyye* adlı eseri hatırlanmaktadır⁵⁶. İlyas Ağa eserini 1831 yılında ayrılışına kadar, yirmi yıldan fazla sürede Osmanlı sarayında tuttuğu notlarını bir araya getirerek kitaba dönüştürmüştür. Eser incelendiğinde, Hızır İlyas Ağa’nın Sarayda bulunduğu dönemde önemli gördüğü, ilginç bulduğu ve dikkatini çeken hadiseleri kaydettiği görülür. Bu açıdan eserin ele aldığı dönem Osmanlı sarayının kronolojik olarak hazırlan-

⁵² Abdülkadir Özcan, “Tabakat (Osmanlı Dönemi)”, *DİA*, XXXIX, s. 299-300.

⁵³ A. Zeki Velidî Toğan, *Tarihte Usûl*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1985⁴, s. 38-39.

⁵⁴ Toğan, *a.g.e.*, s. 50-51.

⁵⁵ Şemseddin Sami, *Kamûs-ı Türkî*, İkdam Matbaası, Dersaadet 1317, s. 1240.

⁵⁶ Eserin tamamının transkripsiyon edilerek günümüz Türkçesi ile neşri için bkz. Hâfız Hızır İlyas Ağa, *Osmanlı Sarayında Gündelik Hayat. Letâif-i Vekâyi’-i Enderûniyye*, haz. Ali Şükrü Çoruk, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011.

mış tam bir tarihi değildir. Hızır İlyas Ağa'nın eserine isim verirken *letâif* kelimesini kullanmış olması, eserin bahsedilen tarzıyla ilgili olmalıdır⁵⁷. Bu ise Toğan tarafından anekdot karşılığı olarak verilen *letâif* kelimesinin batı literatüründeki tanımıyla daha çok örtüşmektedir.

Toğan'ın dikkat çektiği anekdot türünün batı literatüründeki tanımı üzerinde biraz durmak gerekir. İngiliz edebiyat tarihinde anekdotların önemli bir yeri vardır. Bir birey veya olay hakkında kısa bir kayıt veya hikaye şeklinde tanımlanıp, henüz basılmamış, gizli bilgi olarak nitelenen anekdotlara yönelik bilhassa 18. yüzyılın ikinci yarısında dikkat çekici bir ilgi artışı görülür. Söz konusu yüzyılın son otuz yılında İngiltere'de yüzden fazla anekdot kitabı basılmıştır⁵⁸. Değişik türden anekdotların derlendiği bazen birkaç ciltlik kitapların yayımı 19. yüzyıl boyunca devam etmiştir. Söz konusu derlemeler birbirinden bağımsız ilginç hikâyelerin bir araya getirilmesinin ürünüdür⁵⁹.

Mehmed Sadık Paşa'nın Türkiye Anekdotları

Czajkowski, *Türkiye Anekdotları (Turetskiye Anekdoti)* adını verdiği eserde, Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerinde Osmanlı Devleti'nin hizmetinde iken bizzat şahit olduğu veya görgü tanıklarından dinlediği anekdotlara yer verdiğini belirtmiştir⁶⁰. Girişte, bahsi geçen padişahların babaları Sultan Mahmud'dan biraz bahsetmekle konunun daha iyi anlaşılmasına katkı yapacağını düşünmüştür⁶¹. Bu şekilde başlayan eserin Rusça orijinali ile daha sonra kızı Karolina tarafından Fransızca'ya yapılan çevirisi karşılaştırıldığında içeriğin büyük oranda örtüştüğü görülmektedir.

Orijinal ile Fransızca çeviri arasındaki ilk farklılık eserin Fransızca isminde görülüyor. Karolina burada birkaç tasarrufta bulunmuştur. Öncelikle Rusça

⁵⁷ Bu konuda değerli görüşlerini benimle paylaşan sayın Prof. Dr. Ali Şükrü Çoruk Bey'e teşekkür ederim.

⁵⁸ J. A. Cuddon, *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*, revised by C. E. Preston, London 1999, s. 39.

⁵⁹ "Anecdote", *Encyclopædia Britannica*, II, Charles Scribner's Sons, New York 1878⁹, p. 24.

⁶⁰ Bu arada iç kapakta kitabın meşhur Rus siyasetçi Mihail Nikiforoviç Katkov'a ithaf edildiği belirtilmiştir. Katkov *Russkii Vestnik* ve *Moskovskie Vedomosti* gazetelerini de yayımlayan III. Aleksander döneminin, Rus milliyetçiliği ile temayüz etmiş, oldukça etkili muhafazakâr gazetesi olarak tanınmaktadır. Katkov hakkında bkz. Andreas Renner, "Defining a Russian Nation. Mikhail Katkov and the "Invention" of National Politics", *Slavonic and Eastern European Review*, 81 (2003), s. 659-682.

⁶¹ *Turetskiye Anekdoti (İz Tridtsatiletnih Vospominaniy Mihaila Çaykovskago (Sadık'-Paşi)*, s. 4; *Souvenirs Anecdotiques sur la Turquie (1820-1870)*, s. 2.

isimde yer alan *Mihail Çaykovski'nin (Sadık Paşa) Otuz Yıllık Anılarından* alt başlığını kaldırarak, bunu Fransızcaya sadece *Anılar (Souvenirs)* şeklinde nakletmiş, sonunda da parantez içinde 1820-1870 tarihlerini eklemiştir. Bu tasarruf Fransızca çeviride eserin sahibinin dolayısıyla anlatıların ait olduğu kimliğin anlaşılmasını önemli ölçüde zorlaştırmıştır. Üstelik Wanda müstear ismini kullanması karışıklığı daha da artmıştır.

Fransızca çeviride yine Karolina'nın bir tasarrufu olarak birçok konu başlığının atlandığı görülüyor. Eserin Rusça orijinalinde “Sultan Mahmud” ile başlayarak devam eden kısımda birçok alt başlık bulunmasına rağmen, Fransızca çeviride ellinci sayfadaki “Benderli Hüseyin Ağa Paşa” başlığına kadarki alt başlıklar kaldırılmıştır. Başlıklardaki bu atlama veya tasarruflar daha sonra da devam etmiştir. Örneğin Rusça orijinalinde 1859'daki Kuleli Vak'ası'ndan bahseden bölümün başlığı “Komplo” iken aynı bölüm Fransızcada “Arnavutlar ve Çerkezler” olarak adlandırılmıştır⁶². Bunun yanında Fransızca çeviride birçok cümlenin atlandığı bazen ifadelerin değiştirildiği veya nadiren de olsa Karolina tarafından kısa bir paragraf eklendiği anlaşılmıştır. Rusça orijinalinde geçen şahıs isimleri açık olarak yazılmışken Fransızca çeviride birçok ismin, özellikle yabancıların isim ve soy isimlerinin baş harfleri verilerek, sıklıkla kimliklerin gizlenmeye çalışıldığı dikkat çekmektedir.

Czajkowski'nin Türkiye Anekdotaları'nda ele alınan konular incelendiğinde güçlü bir biyografik yönü olduğu anlaşılmaktadır. Yazar, anekdotları anlatmasındaki amacının, hakkında bilgi verdiği kişilerin tam manasıyla tanınmasını sağlamak olduğunu söylemektedir. Örneğin “Sultan Abdülmecid fikri ve karakter olarak babasına benzemez. Bunu anlamak için bazı anekdotlara ihtiyaç var” diyerek⁶³ sıraladığı birkaç ilginç olay ile II. Mahmud'dan çok farklı olarak Sultan Abdülmecid'in şefkatli, merhametli ve sabırlı olduğunu göstermeye çalışmıştır. Eserde Hüsrev Paşa, Ağa Hüseyin Paşa, Serasker Hasan Rıza Paşa, Kıbrıslı Mehmed Paşa, Kuleli Vak'ası'nın failleri Cafer Dem ve Hüseyin Daim paşalar, Âli, Fuad, Kırım Savaşı'nın Serdar-ı Ekremi Ömer Lütfi Paşa (Michel Lattas), İzzet Mehmed Paşa (Topal), Mütercim Rüşdü Paşa, Mustafa Reşid Paşa, Mısırlı İlhami Paşa, Hafız Paşa, İngiliz Büyükelçisi Stradford Canning, Fransız Büyükelçisi François-Adolphe de Bourqueney, Kel Hasan Paşa, Hattat Mümtaz Efendi, Said Mirza Paşa başta olmak üzere birçok yerli ve yabancı asker, diplomat ve devlet

⁶² *Souvenirs Anecdotiques sur la Turquie (1820-1870)*, s. 69-76.

⁶³ *Souvenirs Anecdotiques sur la Turquie (1820-1870)*, s. 26-33.

adamının konu edildiği ve başıbozuklar, Rus ve Avusturya ordusu, çok eşlilik, Karagöz oyunu ile Türklerin batıya bakışı gibi değişik meseleleri ele alan anekdotlara yer verdiği görülmektedir. Tarihi kaynak olarak değerinin anlaşılması bakımından eserde anlatılan olaylardan birkaç örnek vermek faydalı olacaktır.

Sultan Abdülmecid'in Saray kadınlarına önceki dönemlere nazaran serbest bir ortam sağladığını söyleyen Czajkowski, padişahın sahip olduğu merhametin bir örneği olarak Bezmi Hanım ile yaşanan bir olayı aktarır. Eserde Besme ve Bezmi Sultan olarak verdiği isim esasında Sultan Abdülmecid'in nikâhladığı ve bu şekilde altıncı kadınefendi makamını elde eden Bezmi kadındır ki dönemin İstanbul'unda Bezmi Hanım adıyla meşhur olmuştur⁶⁴. Mevzu bahis anekdot Bezmi Hanım'ın, padişahın yaverlerinden Tevfik Paşa ile olan aşkını ve bunun Sultan Abdülmecid tarafından fark edilmesi sonrasında herhangi bir ceza vermeksizin Bezmi Hanım'dan boşanarak ona Fındıklı'da bir köşk tahsis edip Tevfik Paşa ile evlenmelerine izin verdiğini hikaye etmektedir. Bezmi Hanım'ın "kişilik olarak oldukça şımarık ve kaprisli" ayrıca "müsrif" olduğundan bahseden Czajkowski, buna dayanamayan Tevfik Paşa'nın bir süre akıl hastanesinde tedavi gördüğünü akabinde bir derviş gibi yaşayarak çok geçmeden öldüğünü yazmaktadır⁶⁵. Bu olaya çağdaşı başka kaynaklarda da yer verilmiş olup⁶⁶ Bezmi Hanım ile Tevfik Paşa'nın evlilikleri ve sonrasındaki gelişmelerin Czajkowski'nin naklettiğinden biraz farklı geliştiği anlaşılmaktadır. Bu itibarla Czajkowski'nin Türkiye Anekdotları'nda aktardığı kimi hadiselerin, sağlıklı bir değerlendirme için dönemin diğer bazı kaynaklarından da tenkide tâbi tutulması bir gerekliliktir.

Darendeli İzzet Mehmed Paşa (1792-1855)'dan bahsettiği bölümde, adı geçen Aralık 1841'de getirildiği ikinci sadrazamlığı sırasında gayrimüslim-

⁶⁴ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, haz. Ali Şükrü Çoruk, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011⁴, s. 305-306.

⁶⁵ *Souvenirs Anecdotes sur la Turquie (1820-1870)*, s. 27-29. Rusça orijinalinde akabinde Bezmî Hanım'ın da aklını kaybettiği ve akıl hastanesinde acı çekerek öldüğünden bahsedilmektedir: *Turetskiye Anekdoti (İz Tritisatiletih Vospominiy Mihaila Çaykovskago (Sadık'-Paşı)*, s. 36.

⁶⁶ Katolik iken ihtida edip Kıbrıslı Mehmed Paşa ile evlenen Melek Hanım hatıralarında, Abdülmecid'in kadınlarından Bezmiârâ Hanım'ın söz konusu hikayesine, sonu farklı bir şekilde olmak üzere aynı çerçevede yer vermiştir. Buna göre bir süre sonra Sultan Abdülmecid Bezmiârâ Hanım ile Tevfik Paşa'yı Bursa'ya sürgüne göndermiş, affâ uğrayarak İstanbul'a döndükten bir süre sonra Tevfik Paşa hiçbir şüpheye yol açmadan ortadan kaldırılmıştır. Bezmiârâ ise affolunarak, yaşamına devam etmiştir (*Haremden Mahrem Hatıralar*, çev. İsmail Yerguz, Oğlak Yayınları, İstanbul 1999⁴, s. 32-35). Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, Bezmî Hanım ve Tevfik Paşa'nın evlenmelerini biraz farklı bir surette anlatmış ise de bu evliliğe şehzadeliliği döneminde canı sıkılan Sultan Abdülaziz tarafından Bursa'ya sürüldüklerini yazmıştır (*Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, s. 397-401).

lerin feslerine sülük benzeri siyah bir alamet takmak zorunluluğu getirdiğine dair anekdot⁶⁷ kaynak tenkidi noktasında benzer bir örnek teşkil etmektedir. Czajkowski'nin anılarının Türkçe çevirisinde de “*Makamına oturur oturmaz yeni Sadrazam Sultan'ın Hristiyan tebaalarına feslerine siyah ipek veya çuhadan sülük takmalarını emreden karar çıkardı.*” şeklinde yer bulan bu uygulamaya karşı çıkanlara bizzat Sadrazam tarafından verilen ceza detaylı bir şekilde anlatılmıştır⁶⁸. *Tezâkir*'de geçen bir bahis söz konusu uygulamanın mahiyetinin tam olarak anlaşılmasını mümkün kılmaktadır. Buna göre, ikinci defa Sadaret makamına getirilen İzzet Paşa, Cevdet Paşa'nın deyişiyle “eski devirlerin ahkâmını yürütmek” maksadıyla, Müslümanlardan ayırt edilebilmeleri için Hristiyanların feslerine Arapça ra'iyet kelimesinin “ra” harfinin işareti olarak “kurdeleden uzunca ve eğrice sülük tabir olunur nişanlar” koydurmuştur⁶⁹.

Sultan Abdülmecid saltanatının başlarında Osmanlı Ordusunun yeniden yapılandırılmasında Serasker Hasan Rıza Paşa'nın yürüttüğü çalışmaların önemini gösteren bir anekdot, Hasan Rıza Paşa'nın Cihan Seraskeri lakabını nasıl aldığına getirdiği açıklama bakımından bilhassa dikkat çekicidir. Buna göre Reşid Paşa gibi politikada etkin bir yer edinmek isteyen Hasan Rıza Paşa, Serasker tayin olunduğunda, bu maksada yönelik olarak harekete geçmiş ve Osmanlı ordusundaki asker açığını kapatmak için bir Cuma günü İstanbul'daki bütün camileri emrindeki birliklere kuşattırıştır. Cemaat camiden çıkarken içlerinden askerliğe elverişli olanları toplamak suretiyle bir günde 40.000 kişiyi askere almıştır. Kendilerine padişahın iradesi ve Şeyhülislamın fetvası okunan Müslüman erkekler herhangi bir itirazda bulunmamışlar ise de kadınları Hasan Rıza Paşa'ya savaş açmıştır.

Olaydan bir gün sonra yanında az sayıda asker ve birkaç yaveri bulunduğu halde Haliç Köprüsü'nden geçtiği sırada kadınlardan oluşan kalabalık bir topluluk paşanın önünü kesmek istemiştir. Hasan Rıza Paşa beraberindeki yaver ve askerlere herhangi bir müdahalede bulunmamaları emrini verir. Atının üzerinde, tek başına kalabalığın arasına dalma cesareti gösterir. Hiçbir sözlü sataşmaya, tehdide aldırış etmeden sakince yoluna devam eder. Kalabalıktan kendisine atılan taş ve çamurlara, pabuçlara aldırış etmez. Bu şekilde Dolmabahçe Sarayı'na kadar gider. “*Üstü başı çamurlu olduğu halde Sultan'ın karşısına çıktı ve 40.000 kişiyi askere aldığı haber verdi. Bu ilk düzenli ve hazır orduydu. Rıza Paşa,*

⁶⁷ *Souvenirs Anecdotiques sur la Turquie (1820-1870)*, s. 190-191.

⁶⁸ Kara, *a.g.e.*, s. 95-96.

⁶⁹ Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 1-12, yay. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 9.

Cihan Seraskeri unvanı ile taltif edildi. Bu andan itibaren, Sultan'ın nezdinde ve İmparatorluğun önemli hususlarında söz sahibi olarak Rıza Paşa'dan daha itibarlı kimse yoktu" şeklinde sona eren Czajkowski'nin bu anekdotuna göre Rıza Paşa'ya cihan seraskeri unvanı bizzat Sultan Abdülmecid tarafından verilmiştir⁷⁰.

Yakın zamanda Türkçe'ye çevrildiğinden yukarıda bahsolunan Czajkowski'nin 1841-1851 yılları arasına ait anıları ile Türkiye Anekdotları mukayese edildiğinde, çok azının -tamamen olmamak kaydıyla- örtüştüğü⁷¹; ancak Rusça kaleme alınmış Türkiye Anekdotlarında konuların daha farklı ve o tarihlerde artık Batıda müstakil bir tür olarak gelişimini tamamlamış anekdot çalışmalarının özelliklerine uygun bir biçimde verildiği görülmektedir. Bu durum Türkiye Anekdotları'nın Czajkowski tarafından, daha önce yazılmış anılarından derlenmek suretiyle değil müstakil bir eser olarak kaleme alındığının teyididir.

Sonuç

Michal Czajkowski'ye ait olduğu ve orijinal olarak Rusça yayınlandığı anlaşılan *Türkiye Anekdotları* yazarın büyük bir bölümünde devlet hizmetinde bulunduğu Osmanlı İstanbul'undaki otuz yıllık serüveninin ürünüdür. Czajkowski bu uzun süre içinde Tanzimat dönemi devlet adamlarıyla yakın ilişkiler kurmuş, birçok gelişmeye şahitlik etmiştir. Bu bakımdan anlattıkları Tanzimat döneminin siyasi ve askeri gelişmeleri hakkında birçok yeni ve orijinal bilgi içermektedir. Yakınçağ Osmanlı tarihi araştırmaları açısından söz konusu bilgiler bilhassa teferruatın aydınlatılması ve bazı hususların detayının ortaya konmasında önemli katkılar sağlayabilir. Bununla birlikte, güçlü bir kaleme sahip olan yazarın anıları hakkında yukarıda zikrolunan uyarılar hatırlanarak, eserdeki bilgilerin iyi bir süzgeçten geçirilmesi gerekir. Netice itibarıyla esere tarih araştırmalarındaki usuller dairesinde başvurulduğunda, araştırmacılar açısından önemli kazanımlar sağlanabileceği içerik potansiyeline sahiptir. Popüler ve akademik çeşitli araştırmalarda kaynak olarak kullanılabilmesi bu yönünü teyit eder. Dolayısıyla Rusça ve Fransızca nüshaların karşılaştırıldığı bir çeviri yapılarak Türkçeye kazandırılması yarar sağlayabilir.

⁷⁰ *Souvenirs Anecdotiques sur la Turquie (1820-1870)*, s. 47-49. Olayı aynı kaynaktan nakleden Süleyman Kani İrtem, Rıza Paşa'nın gösterdiği cesareti ile cihani karşısına aldığı için cihan seraskeri olarak adlandırıldığını yazmaktadır (*a.g.e.*, s. 81).

⁷¹ Türkçeye çevrilmiş *Anılar*'da sırasıyla Ağa Hüseyin Paşa, Darendeli İzzet Paşa ve Ömer Lütfi Paşa'dan bahsedilen kısımlar bu duruma örnek olarak verilebilir (Kara, *a.g.e.*, s. 86-88, 95-96, 130).

Kaynakça

“Anecdote”, *Encyclopædia Britannica*, II, Charles Scribner’s Sons, New York 1878⁹, p. 24.

Ahmed Refik, “Sultan Abdülmecid Han’ın Sarayında (Doktor Spitzer’in Hâtîrâtı)”, *Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmûası*, Cüz: 34, 1 Teşrînievvel 1331, s. 599-622.

Ahmed Refik, *Türkiye’de Mülteciler Meselesi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1926.

Aydın, Bilgin, “XVI. Yüzyıl Osmanlı Seyahatnâmeleri Hakkında Bir Değerlendirme”, *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, sayı 40 (2012), s. 435-451.

Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, Haz: Ali Şükrü Çoruk, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011⁴.

Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, yay. haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003⁵.

Beydilli, Kemal, “Moltke, Helmuth von”, *DİA*, XXX, s. 267-268.

_____, “Polonya”, *DİA*, XXXIV, s. 315.

_____, “Sâdık Mehmed Paşa”, *DİA*, XXXV, s. 396.

Birinci, Ali, “Hâtîrat Türünden Kaynakların Tarih Araştırmalarındaki Yeri ve Değeri”, *Tarih Yolunda. Yakın Mazînin Siyasî ve Fikrî Ahvâli*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2001, s. 19-27

Büyük, Saadet, *Michał Czajkowski (Sadik Pasha) And His Cossack Cavalry Regiment*, İhsan Doğramacı Bilkent University Graduate School of Economics and Social Sciences, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2013.

Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 1-12, yay. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

Chudzikowska, Jadwiga, *Dziwne Zycie Sadyka Paszy O Michale Czajkowskim*, Panstwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1982².

Cuddon, J. A., *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*, revised by C. E. Preston, London 1999.

Davies, Norman, *Heart of Europe. The Past in Poland’s Present*, Oxford University Press, 2001.

Davison, Roderic H., *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876*, Princeton University Press, Princeton New Jersey 1963, s. 462.

Djevad, Ahmed, *Yabancılar Göre Eski Türkler*, Bedir Yayınları, İstanbul 1969.

Domański, Michał, “Piotr Tytus Suchodolski”, *Polski Słownik Biograficzny*, XLV, Krakow 2008, s. 295.

Dopierala, Kazimierz, “Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Polonyalılar”, *Uzak Komşu Yakın Anılar. Türkiye-Polonya İlişkilerinin 600 Yılı*, 7 Mart-15 Haziran 2014 Sergi Kataloğu, İstanbul t.y.

Estreicher, Karol, *Bibliografia Polska*, XIX. Stulecia. Lata 1881-1900, IV, Krakow 1916.

Eyice, Semavi, “İngiliz İktisatçı Nassau W. Senior’un Türkiye Seyahatnamesi (1857-1858)”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı 15 (1995-1997), s. 547-561.

Güler, İbrahim, “Osmanlı Tarihi Kaynakları Olarak Avrupalı Seyyah ve Gözlemciler ile Eserlerinin Önemi”, *Geçmişten Günümüze Seyahatler ve Seyahatnameler*, ed. Mehmet Ali Beyhan, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013, s. 141-174.

Gümüş, Musa, “Mehmed Sadık Paşa (Michal Czajkowski) ve Osmanlı Devleti’nde Kazak Süvari Alayı”, *Turkish Studies*, V/3 (2010), s. 1368-1370.

_____, *1848 İhtilalleri Sonrasında Osmanlı Devleti’ne Sığınan Leh ve Macar Mültecilerinin Osmanlı Modernleşmesine Etkileri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

Hadjynicolova, Elena, “михал чайка-чайковський (генерал мехмед садик-паша) та болгарин у тулчинському санджаці добруджі (40-70-ті рр. хіх ст.)”, *Chornomors’ka Mynuvshyna*, Odessa: Phoenix s. V, 60-76.

Hâfız Hızır İlyas Ağa, *Osmanlı Sarayında Gündelik Hayat. Letâif-i Vekâyi’-i Enderûniyye*, haz. Ali Şükrü Çoruk, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011.

İrtem, Süleyman Kâni, *Abdülmecid Devrinde Saray ve Bâb-ı Âli*, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2007.

Kara, Gülnar, *Polonezköy’ün Kurucularından Çaykovski Mehmed Sadık Paşa’nın Osmanlı Anıları*, Kömen Yayınları, Konya 2016.

Latka, Jerzy S., *Lehistan’dan Gelen Şehit Mustafa Celaleddin Paşa/Konstanty Borzecki*, Boyut Yayıncılık, İstanbul 1987.

_____, *Polonezköy Adampol. Cennetten Bir Köşe*, çev. Nalân ve Antony Sarkady, İstanbul 1992.

_____, “Suchodolska Karolina”, *Słownik Polakow. W Imperium Osmanskim I Republice Turcji*, Krakow 2005, s. 314-315.

Les Annales Politiques et Littéraires, No. 30, 20 Ocak 1884, s. 45.

Lewak, Adam, “Czajkowski Michal (Sadyk-Pasza)”, *Polski Słownik Biograficzny*, IV, Krakow 1938, s. 155-156.

Mardin, Şerif, *The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*, Princeton 1962.

Melek Hanım, *Haremde Mahrem Hatıralar*, çev. İsmail Yerguz, Oğlak Yayınları, İstanbul 1999⁴.

Moltke, Feldmareşal Helmut von, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999³.

Nazır, Bayram, *Macar ve Polonyalı Mülteciler: Osmanlı'ya Sığınanlar*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007³.

Ortaylı, İlber, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Reformlar ve Polonyalı Mülteci Subaylar", *Askeri Tarih Bülteni*, sayı 27, Ankara 1989, s. 15-21.

Özcan, Abdülkadir, "Tabakat (Osmanlı Dönemi)", *DİA*, XXXIX, s. 299-300.

Pamiętniki Sadyka Paszy Michala Czajkowskiego, çev. A. P., Gubrynowicza & Schmidta Yayınevi, Lwow 1898.

Renner, Andreas, "Defining a Russian Nation. Mikhail Katkov and the "Invention" of National Politics", *Slavonic and Eastern European Review*, 81 (2003), s. 659-682

Souvenirs Anecdotiques sur la Turquie (1820-1870), Par Wanda, Librairie de Firmin-Didot Et Cie, Paris 1884, 295 s.

Şemseddin Sami, *Kamûs-ı Türkî*, İkdâm Matbaası, Dersaadet 1317.

Toğan, A. Zeki Velidî, *Tarihte Usûl*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1985⁴.

Toros, Taha, *Geçmişte Türkiye-Polonya İlişkileri/Turco Polish Relations in the Past*, İstanbul 1983.

Turetskiye Anekdoti (İz Tridtsatiletnih Vospominaniy Mihaila Çaykovskago (Sadık'-Paşi), Moskova 1883.

Türkgeldi, Ali Fuad, *Maruf Simalar*, haz. Selçuk Akşin Somel, Mehmet Kalpaklı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

Yalçınkaya, M. Alper, *Learned Patriots. Debating Science, State, and Society in the Nineteenth-Century Ottoman Empire*, The University of Chicago Press, Chicago-London 2015.